



Pedagogical Contexts 2020, No. 2(15)  
www.kontekstypedagogiczne.pl  
ISSN 2300-6471  
pp. 417–434  
<https://doi.org/10.19265/kp.2020.2.15.290>



#### REVIEW PAPER

Received: 22.04.2020

Accepted: 21.06.2020



Anna Boguszewska

<https://orcid.org/0000-0003-0971-1258>

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Polska

[anna.boguszewska@poczta.umcs.lublin.pl](mailto:anna.boguszewska@poczta.umcs.lublin.pl)

### TEATR W ASPEKcie LITERATURY POLECANEJ UCZNIOM KLAS POCZĄTKOWYCH W POLSCE LUDOWEJ (1944–1953)

### THEATER IN THE CONTEXT OF LITERATURE RECOMMENDED TO EARLY ELEMENTARY EDUCATION STUDENTS IN PEOPLE'S POLAND (1944–1953)

**Słowa kluczowe:**  
teatr dla dzieci,  
literatura dla dzieci,  
edukacja elementarna,  
lektura szkolna

**Streszczenie:** Opracowanie prezentuje zrekonstruowany obraz funkcjonowania teatru dla najmłodszych oraz aspekt obowiązkowych lektur szkolnych. Obszar badań skupiono na latach 1944–1953 w Polsce Ludowej, z uwzględnieniem tła lat międzywojennych. Jest to czas gwałtownych przekształceń ideologicznych na polskich terenach.

W wyniku zacieśnienia stalinowskiego reżimu nastąpiła radykalna zmiana w doborze treści lektur polecanych do szkolnych bibliotek, przeznaczonych dla uczniów klas początkowych. Nowy kanon książek obejmował w przeważającej części literaturę radziecką. W omawianym okresie podobne treści dominowały w wystawianych spektaklach teatralnych dla najmłodszych. Forma prezentacji zarówno w ilustracji książkowej, jak i plastyce teatralnej podporządkowana była rygorowi obowiązującego w sztuce wizualnej realizmu socjalistycznego. Należy jednak zaznaczyć, że forma ta bywała wzbogacana o cechy stylistyczne

**Keywords:**  
children's theater,  
children's literature,  
elementary education,  
school reading

zaczepnięte z polskiej sztuki ludowej. W omawianym okresie zaczęła się uwydatniać swoista synergia formy strony graficznej książki i plastyki teatru dla młodego widza, chociażby przez związek personalny twórców zaangażowanych w różne dyscypliny sztuki dla dzieci.

**Summary:** The study presents a reconstructed picture of the functioning of the theater for children and the problem of compulsory school reading. It focuses on the years 1944–1953 in the People's Poland, including the interwar years, which was a time of violent ideological transformations on the territory of Poland.

As a result of the tightening of the Stalinist regime, there was a radical change in the selection of the content of readings recommended for school libraries, intended for pupils in the first grades of primary school. The new canon of books covered mostly Soviet literature. In the discussed period, similar content dominated theatrical performances for children. The form of presentation – both in book illustration and stage design – was subordinated to the rigor of socialist realism in visual arts. It should be noted, however, that this form was sometimes enriched with stylistic features taken from Polish folk art. In the discussed period, a specific synergy of the form of book illustration and stage design for young viewers began to be emphasized, for example, by personal connections between artists involved in various art disciplines for children.

## Wprowadzenie

Założenia wychowania estetycznego są doceniane w tworzonej współcześnie teorii wychowania. Bez uwzględniania podstawowych celów kształtowania estetycznego trudno mówić o wszechstronnie rozwiniętej osobowości ucznia.

Wychowanie estetyczne, obejmujące treści szeroko rozumianej kultury, sztuki oraz naturalnego piękna, może służyć kształceniu społecznemu, emocjonalnemu i poznawczemu. Działania w obszarze kultury i sztuki potencjalnie pobudzają wrażliwość na otaczającą rzeczywistość, stymulują rozwój postawy

twórczej i wyobraźni, umożliwiają samopoznanie, stwarzają nowe warstwy komunikacji.

Książka wpisuje się w zakres wychowania estetycznego i artystycznego. Jest uznanym, najstarszym środkiem masowego przekazu, może spełniać wymóg sztuki słowa, jest narzędziem kształcenia kultury literackiej (Gajda, 2005, s. 77 i nast.). Jej szata graficzna oddziałuje na kształt upodobań estetycznych, skromnie wpisując się we współczesną falę wzrostu oddziaływania obrazu. Ilustracja książkowa to swoisty tekst kultury. Ma znaczny wpływ na kształtowanie upodobań estetycznych nie tylko młodych odbiorców. Książka stanowi najdostępniejszą formę obcowania z kulturą. Jak podkreślał Janusz Dunin (2003, s. 216): „Skłonność społeczeństwa do korzystania ze słowa pisanego nie zanikła. Zarówno potrzeby związane z tokiem nauczania, informacją, jak i rozrywką są nadal zaspokajane najczęściej słowem pisanym”.

Wydawać by się mogło, że współcześnie większe znaczenie ma obraz niż tekst. Pamiętać jednak należy, że teatr jest formą sztuki zrodzoną w archaicznych czasach. Świat wizualny obecny w teatrze to zaś bardzo ważny element kształtowania postaw estetycznych najmłodszych uczniów.

Za cel niniejszego opracowania obrano prezentację wybranych faktów z dziejów teatru w aspekcie utworów literackich zalecanych najmłodszym uczniom w edukacji szkolnej w latach 1944–1953.

W obszarze twórczym wielu artystów tworzących dla dzieci odnajdujemy różne dziedziny sztuki, najczęściej spotykane z nich to: film, teatr i ilustracja książkowa. Wskazany zakres stanowi znakomite pole badawcze, wymagające wnikliwych poszukiwań i analiz badawczych.

Technika analizy dokumentu i refleksja historyczna, służące próbie rekonstrukcji obrazu w odniesieniu do teatru dla dzieci w pierwszych powojennych latach, stanowiły podstawę metodologiczną opracowania tekstu. Obszar badań skupiono na latach 1944–1953 w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL). Jest to czas nowych w polskiej rzeczywistości przekształceń ideologicznych, zacieśnienia stalinowskiego reżimu. Z powodu naturalnej ciągłości czasowej uwzględniono tradycję lat międzywojennych.

## **Z tradycji okresu międzywojennego w zakresie teatru dla dzieci**

Na początku XX wieku powstały pierwsze stałe teatry dla dzieci. Teatr Lalek Marii Weryho działał w latach 1900–1904, a Teatr Kukiełek Mariana

Dienstla-Dąbrowy w latach 1910–1912. W dwudziestoleciu międzywojennym w Polsce działały profesjonalne teatry dla dzieci.

Teatr Baj powstał w 1928 roku w Warszawie. Współorganizatorką tego teatru kukielkowego była Maria Kownacka. Do wybuchu drugiej wojny światowej teatrem kierował aktor, pedagog i muzyk Jan Wesołowski.

W Teatrze Kukielek Baj z dużym powodzeniem wystawiana była sztuka *O raku nieboraku i pstrągu dziwolągu* Julii Duszyńskiej. Znane są realizacje wybitnych twórców sztuk plastycznych zafascynowanych teatrem dla dzieci, do których należała Zofia Stryjeńska. Zaprojektowała ona i wykonała scenografię oraz kukielki do przedstawień jasełkowych, z niezwykle bogatymi odniesieniami do folkloru polskiego. Jednak zamiar upowszechnienia autorskiego teatru nie powiódł się (Stryjeńska, 1995).

Na początku października 1938 roku otwarto w Poznaniu pierwszy stały teatr lalek Błękitny Pajac. Podczas pierwszego roku działalności teatr wystawił dwanaście premier, grał dla poznańskiej publiczności i na wyjazdach do Inowrocławia, Bydgoszczy, Torunia. Sukces artystyczny nie szedł jednak w parze z finansowym i teatr musiał zawiesić działalność.

Zaczęła się rozwijać swoista twórczość literacka przeznaczona na scenę teatrów dziecięcych. Utwory literackie, najczęściej poetyckie, otrzymywały oprawę muzyczną i pretendowały do szkolnego teatru. Utwory sceniczne dla dzieci znalazły się w zainteresowaniach twórczych Benedykta Hertza, Marii Kownackiej, Janiny Porazińskiej i Ewy Szelburg-Zarembiny (Pytlos, 1981, s. 54–55). Utwory tworzone na potrzeby teatru dla dzieci inspirowały dziecięcą wyobraźnię, podobnie jak ilustracje spotykane w książkach. Podkreślić należy, że funkcjonowały objazdowe biblioteki, sklepy z książką i wystawy plastyczne, możliwe było również skorzystanie z usług objazdowego teatru. Zazwyczaj sytuowano spektakl w sali szkolnej, chociaż swym zasięgiem często obejmował on szerszą lokalną społeczność. Szkoła pełniła wychowawczą i kulturotwórczą funkcję w lokalnym środowisku.

W dwudziestoleciu międzywojennym aktywność teatralna rozwinęła się i znalazła miejsce w szkolnej edukacji<sup>1</sup>. Teatr szkolny był wykorzystywany w procesie dydaktycznym w polskiej szkole (Kwieciński, 1933). Popularnością

<sup>1</sup> Początki polskiego teatru lalek sięgają XV wieku i wiążą się z szopką; pierwszym wymienianym lalkarzem jest Waśko z Wilna. Na ziemiach polskich między XVI a XIX wiekiem działało wiele zespołów lalkarskich, zarówno polskich, jak i cudzoziemskich. W XVIII wieku formy teatralne, „żywe obrazy”, cieszyły się powodzeniem na dworach magnackich, podobnie jak teatry lalek. Działy też teatry uliczne, popularne było „chodzenie z szopką”.

cieszyły się małe sceny teatralne z repertuarem dla najmłodszych, a także okazjonalnie tworzone przedstawienia dla dzieci i dorosłych związane z tematyką świąt religijnych, jak jasełka, noszenie szopki, spójne z obrzędowością sztuki plebejskiej i dworskiej. Ważne są słowa mistrza wypowiedzi artystycznej kierowanej do dzieci przez sztukę teatru, Adama Kiliana:

Czasem mówi się o tym, że nasz polski teatr lalkowy nie ma tradycji; inne teatry jak na przykład niemieckie mają tradycję, swoich bohaterów i bogatą technologię, a Polacy nie. Przed wojną istniał właściwie „Baj” i jakieś teatryki amatorskie. I nagle po wojnie rozkwitł teatr lalkowy. To pozorna prawda. Naszą tradycją była właśnie szopka. Z tym, że nie wykształcił się pojedynczy bohater, tym bohaterem jest cała struktura szopki. Nawet wręcz o założeniach monumentalnych. Jeśli przeanalizujemy zjawiska w naszym teatrze lalkowym, zauważymy, że wiele z jego wartości wywodzi się z szopki (Kilian, 1987, s. 12).

Artysta podkreślił kult sztuki naiwnej, szopkę uważa zaś za najwspanialszego jej reprezentanta, który: „Niesie w sobie całą istotę teatru mistycznego i to, czym został zainspirowany romantyzm i neoromantyzm – możliwość mieszania gatunków; przenikanie rzeczywistości i fantazji, a fantazji w pospolitość. To wszystko mieści się w szopce i jest dla mnie fascynujące. Tak dalece, że uważam szopkę za symbol polskiego teatru” (Kilian, 1987, s. 11).

### Literatura zalecana uczniom klas początkowych w latach 1944–1953

W okresie międzywojennym programy nauczania języka polskiego dla uczniów klas elementarnych nie podawały wykazu lektur w dzisiejszym znaczeniu szkolnej lektury – obowiązkowej lub uzupełniającej. Obowiązywały zalecenia dla bibliotek obejmujące najmłodszych czytelników (zob. Boguszewska 2011; 2014). Popularne były utwory Jadwigi Chrzęszczewskiej, Fryderyki Lazarusówny, Zofii Kossak, Janiny Porazińskiej, Zofii RogoszoŃny, Marii Weryho, Ewy Szelburg-Zarembiny, Barbary Źulińskiej. Preferowano również ugruntowane jako klasyczne utwory Marii Konopnickiej i Stanisława Jachowicza (zob. Boguszewska 2013b; 2013c).

Bezpośrednio po wojnie korzystano z przedwojennych programów, podręczników, literatury dla dzieci<sup>2</sup>. Również treści dla klas początkowych oparte

<sup>2</sup> Po drugiej wojnie światowej do roku 1956 w Polsce Ludowej nie było ustaleń programowych odnośnie do korzystania z wyznaczonych lektur szkolnych w pracy z najmłodszymi uczniami.

były na przedwojennych treściach programowych szkoły powszechnej (zob. Ministerstwo Oświaty, 1945). Nauczyciele uczyący po wojnie realizowali treści edukacyjne i wychowawcze, które dyktowało im przedwojenne doświadczenie. Nie znaczy to jednak, że najmłodszych uczniów w ludowym państwie, zgodnie z nowymi założeniami, nie dotyczyło wychowanie ideologiczne.

Organizacja roku szkolnego 1946/1947 została oparta na osobnych zaleceniach (zob. Ministerstwo Oświaty, 1946). W kolejnym roku szkolnym wprowadzono plany godzin i zamierzeń programowych różniące się od poprzednich, natomiast od lutego 1947 roku Wydział Oświaty PPR przystąpił do prac, które docelowo miały doprowadzić do całkowitej sowietyzacji polskiego szkolnictwa (Magiera, 2007, s. 290 i nast.). Decyzja o koncepcji szkolnictwa ogólnokształcącego podjęta została 1 marca 1948 roku przez Biuro Polityczne Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (KC PZPR). Jej autorem był Władysław Bieńkowski. Obejmowała siedmioletnią szkołę powszechną oraz czteroletnie liceum ogólnokształcące. Naukę w klasach I–IV na wzór szkoły sowieckiej określono jako początkową. Od roku szkolnego 1948/1949 na podstawie instrukcji Ministerstwa Oświaty z maja 1948 roku wprowadzona została nowa struktura szkoły ogólnokształcącej. Zalecenia programowe nauczania języka polskiego dla klas początkowych nie zawierały wykazu dodatkowych, realizowanych poza obowiązkowymi wypisami, czytanek, lektur szkolnych.

Pierwsze zmiany w doborze lektur dla uczniów klas początkowych nastąpiły już w 1946 roku, gdy wydano *Antologię polskiej literatury dziecięcej* opracowaną przez Irenę Skowronkównę. Była to pomoc merytoryczna dla nauczycieli pracujących z dziećmi w klasach początkowych, w których jeszcze nie funkcjonował wykaz obowiązkowej lektury. Zawiera ona około stu polskich utworów dla dzieci powstałych przed wojną. Wybór charakteryzuje się różnorodnością tematyki oraz jasno określonym ideałem moralnym zgodnym z duchem demokracji. Wykorzystano wybrane utwory Stanisława Jachowicza, Janiny Porazińskiej, Artura Oppmana, Julii Duszyńskiej, Lucyny Krzemienieckiej, Marii Konopnickiej. Wyłączono utwory autorów popularnych przed wojną, w których znajdowały się bezpośrednie odniesienia do wartości religijnych.

Wartości propagowane w *Antologii* to: dobroć, odwaga, uspołecznienie, wytrwałość w pracy, wrażliwość na krzywdę społeczną. Szczególnie piętnowano zaś: chciwość, kłamstwo, łakomstwo, samolubność. Budowany ideał wychowawczy nie jest tu oparty na przesłaniu wynikającym z religii, mimo że zbiór zawiera

kilka utworów o zabarwieniu religijnym, związanych z nastrojem i zwyczajowością obchodów świąt Bożego Narodzenia. Propagując nowe zainteresowania wśród dzieci, zredukowano legendy i baśnie, w tej tematyce zaprezentowano jeden utwór Oppmana: *Złota kaczka*.

Nową tematyką preferowaną w literaturze dla dzieci była ofiarna praca na rzecz wyzwolonego kraju, zarówno w mieście, jak i na wsi. Zapoznawano również dzieci ze specyfiką społeczną i przyrodniczą środowisk w Polsce. Dużo miejsca zajmowała tematyka gloryfikująca postęp techniczny oraz rolę wojska w państwie – zdecydowanie więcej aniżeli tradycyjnie rozumiana tematyka rodzinna i przyrodnicza, która jest najbliższa dziecku.

Wskazując na poszczególne polecane utwory, odnoszę się do ich przedwojennych wydań. Przykłady stanowią: *Maciusiowa wioska* Janiny Gillowej (1937) z ilustracjami Stanisława Bobińskiego, utwór *O kocie, co fajkę kurzył* Hanny Januszewskiej z 1933 roku, wydany w zbiorze *O kocie, co fajkę kurzył i innych dziwach* (Januszewska, 1935), *Lokomotywa* Juliana Tuwima zilustrowana przez firmę Lewitt-Him, *Kochaj żołnierza* Artura Oppmana. Wiele utworów zostało wycinkowo zaczerpniętych ze zbiorów wydanych pod innym tytułem, na przykład *Złota kaczka* Oppmana pochodzi ze zbioru *Legendsy warszawskie*. Podobnie polecane wiersze Jachowicza i Konopnickiej zaczerpnięto z przedwojennych wydań zbiorowych. W wydawnictwach państwowych unikano wydawania tytułów z przedwojenną oprawą plastyczną. Wśród utworów polecanych przez Skowronkównę (1946) znajdujemy wznowienia z nową szatą graficzną. Najliczniejsze z nich dotyczyły wiersza *Lokomotywa* Tuwima.

Od 1949 roku obowiązywały zalecenia dla bibliotek szkolnych odnośnie do lektur dla uczniów. Zadanie biblioteki szkolnej zostało określone jako udział w budowaniu szkoły socjalistycznej. Podkreślono jej służebny charakter wobec procesu wychowawczo-dydaktycznego (Popławski, 1966, s. 36). Organizowane w szkołach biblioteki poddane zostały ścisłemu nadzorowi pod względem zgodności ideologicznej<sup>3</sup>. Ważną rolę edukacyjno-wychowawczą odgrywać mały biblioteki szkolne wyposażone w lekturę polecaną dzieciom i młodzieży. Następowala weryfikacja księgozbiorów i dostosowywanie ich do celów wychowania dyktowanych obowiązującą ideologią. Wycofane książki

<sup>3</sup> W 1949 roku ministerstwo powołało komisję pracującą nad zestawem lektur szkolnych uznanych za pożyteczne dla kształtowania pożądaných postaw moralnych oraz społecznych dzieci i młodzieży, zgodnych z zasadami polityki oświatowej. Nastąpiło regularne uzupełnianie wykazów książek polecanych do bibliotek szkolnych.

podlegały zniszczeniu<sup>4</sup>. Stosowano praktykę centralnego zakupu do bibliotek szkół podstawowych książek wychodzących poza zakres lektur, uznanych za wychowawczo pożądane (Popławski, 1966, s. 47 i nast.).

Zgodnie z dyspozycjami wykazu opracowanego przez Ministerstwo Kultury i Sztuki oraz Centralny Zarząd Bibliotek pod nadzorem Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego księgozbiory szkolnych bibliotek winny dysponować zalecanymi tytułami pomocnymi w urzeczywistnianiu zmian światopoglądowych. Zatem w ustalaniu wykazu lektur szkolnych zarówno dla dzieci, jak i młodzieży najważniejsze okazało się kryterium ideologiczne. Klasy I–IV stanowiły pierwszy etap kształcenia szkolnego. Nie pozostawiono dzieci bez planowego oddziaływania ideologicznego, sukcesywnie już od roku szkolnego 1949/1950 opracowywano dla tego etapu – poszerzany rokrocznie – zestaw lektur. Wyodrębniono dwie kategorie książek: „konieczne” i „pożądane”.

Analiza zaleceń ministerialnych dla bibliotek szkolnych w latach 1949/1950–1952/1953, dotyczących książek dla dzieci klas I–V, pozwoliła na wyłonienie reprezentatywnej dla tego okresu grupy utworów. Spośród 65 książek zalecanych jako lektury konieczne ponad 40 tytułów było dostosowanych do młodszego wieku dzieci w szkole podstawowej. Oprócz kategorii „konieczne” istniała grupa książek „pożądanych”. W omawianym okresie znalazło się w niej 21 tytułów dla klas młodszych.

W latach 1949–1952 aż 86% wszystkich książek uznanych za obowiązkowe dla uczniów klas początkowych stanowiły przekłady radzieckie z oryginalną, ewentualnie rodzimą szatą graficzną. Ten zestaw uzupełniały wprowadzane stopniowo po 1953 roku utwory z polskiej literatury.

Klasycznym przykładem literatury „koniecznej” dla dzieci jest monumentalna książka Eugeniusza Szwarca *Uczennica I klasy* (Szwarz, 1950,

<sup>4</sup> Nastąpiło to już w październiku 1945 roku, kiedy to Ministerstwo Oświaty (nadzorujące wówczas biblioteki) rozesała do bibliotek tajną instrukcję z wykazem książek nakazującą: „niezwłoczne usunięcie z bibliotek szkolnych wszystkich typów i stopni książek ujętych w wykazie”. Wykaz książek dla dzieci obejmujący 562 pozycje został poprzedzony uwagą: „przy oczyszczaniu księgozbioru należy zwrócić uwagę na adres wydawniczy pozycji umieszczonych na liście (to jest miejsce, rok i firmę wydawniczą), gdyż w niektórych wypadkach zostaną usunięte pewne tytuły jedynie ze względu na niewłaściwe wydanie. Na przykład należy usunąć *Bajki* Grimma tylko w wydaniach zaznaczonych na liście, inne wydania pozostają w księgozbiorze” (por. *Cenzura PRL. Wykaz książek podlegających niezwłocznemu wycofaniu 1 X 1951 r.*, s. 58). Twórczość niektórych autorów popularnych przed wojną została uznana za szkodliwą ideologicznie i zakazana w całości (Fryderyka Lazarusówna, Ferdynand Ossendowski, Franciszek Mirandola, Barbara Żulińska). Innym autorom wykluczono utwory np. o tematyce religijnej (Ewa Szemberg-Zarembina).



wyd. 2: 1955). Jej duży, albumowy format, twarda oprawa, kredowy papier oraz wykorzystanie fotografii wywołują u małego czytelnika dystans w odbiorze. W tej samej konwencji wydana została książka Sergiusza Michalkowa *Muzeum Lenina*. Ścisły związek ilustracji z tekstem oraz podniosły nastrój podkreślany za pomocą czarno-białych fotografii to główne cechy książek będących przedrukami radzieckimi. W omawianym czasie licznie wydawano radzieckie przedruki utworów dla najmłodszego czytelnika, z uwzględnieniem oryginalnych ilustracji. Książka autorstwa Eugeniusza Czaruszyna *Zwierzątka* (1954) może zadowalać młodego odbiorcę mimo wydania broszurowego z uchybieniami poligraficznymi. Wielość całostronicowych i drobniejszych, równie interesujących malarsko i fakturalnie, przedstawień barwnych czyni ją atrakcyjną dla dziecka. Realistyczne aranżacje świata przyrody ujmują wiarygodnością, wzbudzają sympatię do prezentowanych bohaterów. W opowiadaniu Eleny Ilijny *Profesor wróbelek* (1952) wykorzystano zaś rosyjskie ilustracje M. Gorszmana.

Kolejne polecane książki dotyczyły tematyki miłej dziecku – o zwierzęcych przyjaciółach. Należą do nich *Wesołe czyżyki*, tłumaczenie wydane z bogatą szatą graficzną opracowaną na nowo przez Olgę Siemaszko (Marszak, 1952). Wiele radzieckich utworów zyskało polską szatę graficzną. Tłumaczenie *Wujka Wieży* Sergiusza Michalkowa (1951) zostało wydane w okazałym w formie, z rodzimą oprawą plastyczną Jerzego Karolaka. Inna zalecana książka zilustrowana na nowo w Polsce to *Baśnie narodów Związku Radzieckiego* w wyborze Wandy Markowskiej i Anny Milskiej. Najważniejszy atut wydania to kilkanaście całostronicowych barwnych ilustracji wykonanych z wielkim kunsztem przez Antoniego Uniechowskiego.

Ideowe opowiadanie Samuela Marszaka *Stron dziesięć i pół o tym, czym jest stół* (1951) jest przykładem oryginalnego rozwiązania plastycznego; zarówno opracowanie graficzne, jak i ilustracje wykonał Henryk Tomaszewski. Wiersz Włodzimierza Majakowskiego *Kim chciałbym zostać* (1949) został z kolei zilustrowany przez Jana M. Szancera. Zofia Fijałkowska zilustrowała ideową treść *Przygody Jewsiejki* Maksyma Gorkiego (1949, wyd. 2: 1952). Pierwsze powojenne ilustracje do *Bajki o rybaku i rybce* Aleksandra Puszkina (1949) opracował Władysław Daszewski. Utwór ten zyskał popularność dzięki wydaniu z roku 1950, z ilustracjami Hanny Czajkowskiej. Kolejne rosyjskie bajki ludowe: *Kuźma Skorobogaty* (Tołstoj, 1950b) oraz *Chawroszka* (Tołstoj, 1950a) w opracowaniu Aleksa Tołstoja zilustrował Józef Kończak. Duże formaty książek pozwoliły na malarskie przedstawienia w szerokiej, jasnej gamie barw.

Wykorzystano stylistykę naiwnego, znacząco idealizowanego realizmu, dającego wrażenie pretensjonalności. Autor ilustracji nawiązał w strojach postaci do cech charakterystycznych stroju ludowego wschodnich sąsiadów. Wśród przedruków z obcą ilustracją znalazła się *Choinka w Sokolnikach* Aleksandra Kononowa (1949). Treść odzwierciedlają ilustracje kreskowe narysowane swobodną linią, w sposób dosłowny ilustrujące tekst, z narzuconą ścisłą dyscypliną realizmu. Książka w typowym formacie, bez użycia barwy, nie wyróżnia się szczególnymi cechami estetycznymi. Podobnie słaby poziom graficzny prezentuje *Księga leśna* Marszaka (1952) z przedrukowanymi ilustracjami W. Lebidiewa.

Kilka ideowych książeczek dla dzieci było realizacjami całkowicie rodzimymi, przygotowano je, dostosowując się do tendencji realistycznych zalecanych jako właściwy sposób obrazowania świata. *O strachu, szkole, krowie i traktorze Anny Lanoty* to książka z barwnymi, realistycznymi ilustracjami. Podobną konwencję książki z ilustracją realistyczną ściśle dostosowaną do treści ideowej zastosowano w *Piosence o Nowej Hucie* Hanny Mortkowicz-Olczakowej (1952), zilustrowanej przez Ignacego Witza. Książka Krzemienieckiej *Lenin wśród dzieci* (1952) to również przykład rodzimej twórczości. Jej ilustratorką jest Anna Kopczyńska, której wysokie umiejętności rysunkowe stworzyły aranżację realistyczną na wysokim poziomie artystycznym.

Utwór Konopnickiej *O Janku Wędrawniczku* wydany w 1950 roku zyskał znakomitą oprawę plastyczną Bogdana Zieleńca, natomiast utwór *Na jagody*, w okresie międzywojennym wielokrotnie wznawiany z ilustracjami Elsy Beskow, doczekał się również wydania powojennego (Konopnicka 1948; 1949b). Wielką popularność wśród dzieci zyskały opowiadania o krasnalu Hałabale Krzemienieckiej (1950). Już w 1947 roku wydane zostały *Wesołe historie* Ewy Szelburg-Zarembiny z interesującymi ilustracjami Bogdana Bocianowskiego; znalazły się one wśród książek polecanych do bibliotek szkolnych. Na realizm ilustracji zdecydowała się Danuta Staszewska, ilustratorka opowiadania *Filip i jego załoga na kółkach* Janiny Broniewskiej (1949). Do polecanego zbioru *Kukuryku na ręczniku* Marii Kownackiej (1948; wyd. 6: 1955) przedrukowano ilustracje Franciszki Themerson.

Dość nieudolnie przygotowano w taniej serii „Biblioteczka dla Dzieci” pierwsze powojenne wydanie opowiadania Konopnickiej *Franek*; zawiera ono kilka ilustracji kreskowych z użyciem barwy pomarańczowej i niebieskiej. Wyróżnia je jednak czytelny układ drukarski z wydrukiem w kolorze niebieskim (Konopnicka, 1949a). Koncepcja nowej, wydawanej od 1951 roku serii „Poczytaj mi mamo” zakładała masowy dostęp do książki z racji jej niewysokiej ceny.

Te broszurowe wydania projektowane były z dużym rozmachem i ze starannym dobozem ilustratorów.

W zalecanych do bibliotek książkach omawianego okresu znalazł się jeden tytuł będący przekładem z literatury obcej (nie radzieckiej) – *Pinokio. Przygody drewnianego pajaca* Carla Collodiego (1950; wcześniejsza wersja ilustracji Witza zob. Collodi, 1948). W większości książki uznane za konieczne w szkolnych bibliotekach wydawano w starannej, a nawet, zważywszy na ówczesne warunki, okazałej szacie graficznej. Często książki te zaopatrywano w informacje o ministerialnych zaleceniach odnośnie do ich wykorzystania w bibliotekach (Boguszewska, 2013a).

### Wybrane realizacje teatralne lektur szkolnych dla dzieci w Polsce Ludowej

W Polsce po wojnie stopniowo, z trudem, powstawała struktura teatrów dla dzieci. W 1945 roku powstał Teatr Lalki i Aktora Groteska w Krakowie oraz Teatr Marionetek w Poznaniu. W 1947 roku zaczął działalność Teatr Lalek Baniałuka w Bielsku-Białej. W roku 1948 rozpoczęły funkcjonowanie dwa teatry: Teatr Lalek Arlekin w Łodzi oraz Teatr Lalka przekształcony z Teatru Niebieskie Migdały w Warszawie. Białostocki Teatr Lalek powstał w 1953 roku. W tym czasie również teatry dla dorosłych podejmowały inicjatywy realizacji repertuaru dla dzieci. Przykładem może być Teatr Wojska Polskiego w Łodzi kierowany przez Władysława Krasnowieckiego, w którym w 1948 roku artystka ilustratorka Olga Siemaszko zrealizowała swoją pierwszą scenografię do baśni Samuela Marszaka *Dwanaście miesięcy* (Siemaszko, 1988, s. 6).

Po wojnie siedem teatrów dla dzieci funkcjonowało dzięki całkowitemu finansowaniu przez państwo<sup>5</sup>. Liczba teatrów dość szybko rosła, głównym założeniem programowym był dobór repertuaru dla dzieci wzmacniającego ideologicznie program ludowego państwa:

Naszym zadaniem jest obdarzyć najserdeczniejszym uczuciem wszystko, co piękne i postępowe. Snuć w naszej sztuce daleko wybiegające wizje takiego życia, jakim ono powinno być według pojęć socjalistycznych, potępić środkami nam dostępnymi, groteską i karykaturą, wszystko, co jest z tym sprzeczne. (...) Sprezycujmy wytyczne polityki repertuarowej polskiego teatru lalek, żeby nie indywidualne sugestie i nie owczy pęd, ale zbiorowa

<sup>5</sup> Były to: Arlekin i Pinokio w Łodzi, Baj Pomorski w Toruniu, Baniałuka w Bielsku-Białej, Groteska w Krakowie, Guliwer i Niebieskie Migdały w Warszawie.

nasza wola kształtowała oblicze ideologiczne naszego repertuaru, jego wartość artystyczną i pedagogiczną (Całek, 1952, s. 12).

Teatry cieszyły się coraz większą popularnością wśród młodej widowni. Teatry dużych miast prezentowały spektakle również na małych scenach w terenie, organizowały objazdy, wykonywały założone plany oglądalności (Zaborowski, 1950). Tabela 1 przedstawia przykładowy repertuar z 1951 roku w wybranych państwowych teatrach lalek z uwzględnieniem liczby przedstawień i widzów.

Tabela 1

*Repertuar wybranych państwowych teatrów lalek z 1951 roku*

Teatr	Tytuł przedstawienia (w nawiasie podano nazwiska autorów poszczególnych utworów)	Liczba spektakli	Liczba widzów
Arlekin, Łódź	<i>Sambo i lew*</i> (Grzegorz Frant)	39	17 768
	<i>Sambo i lew**</i> (Grzegorz Frant)	49	10 521
	<i>Wesoła maskarada*</i> (Adolf Dygasiński, Grzegorz Frant, Anna Świrszczyńska, Jerzy Zaborowski)	16	9200
	<i>Jak dwa Michały czas zatrzymały</i> (Grzegorz Frant, Jerzy Broszek)	106	20 108
	<i>Depesza choinkowa***</i> (Arkady Gajdar)	6	1342
	<i>Rzepka</i> (Julian Tuwim)	10	1631
	<i>Złota rybka</i> (Aleksander Puszkina)	76	21 192
	<i>Złota rybka**</i> (Aleksander Puszkina)	214	64 508
	<i>Impresja specjalna</i> – recytacja i śpiewy na akademii pierwszomajowej	1	200
Białaluka, Bielsko-Biała	<i>Gęgorek</i> (Nina Gernet, Tatiana Gurewicz) oraz <i>Pod zielonym jaworem*</i> (Jan Zaborowski)	76	12 672
	<i>O straszliwym smoku i dzielnym szewczyku*</i> (Maria Kownacka)	132	30 290
	<i>Nowe szaty króla***</i> (Hans Christian Andersen)	27	3734
	<i>O Szymku, Tymku i żywej wodzie</i> (Julia Duszyńska)	53	10 998
	<i>Trzy pomarańcze***</i> (Siergiej Michalkow)	19	2461
	<i>O zajączku sprawiedliwym*</i> (Adolf Dygasiński)	20	3000

Baj Pomorski, Toruń	<i>Agnieszka*</i> (Bolesław Żabko-Potopowicz)	50	10 247
	<i>Gęgorek*</i> (Nina Gernet, Tatiana Gurewicz)	19	4038
	<i>Złota rybka***</i> (Aleksander Puszkina)	73	16 871
	<i>Felek w cyrku***</i> (Giennadij Matwiejew)	172	35 540
	<i>Pieśń Sarmiko***</i> (Ksenia Sznajder)	4	981
	<i>Impreza specjalna</i> – składanka na akademię Rewolucji Październikowej	1	150
Groteska, Kraków	<i>Cudowna lampa*</i> (Frant i Wagant)	2	600
	<i>Złota rybka*</i> (Aleksander Puszkina)	120	41 507
	<i>Malowanka z krakowskiego dzbanka</i> (Jerzy Zaborowski) oraz <i>O zajęczku sprawiedliwym</i> (Adolf Dygasiński)	89	18 686
	<i>Nowe szaty króla</i> (Hans Christian Andersen)	91	19 480
	<i>Nowe szaty króla</i> (Hans Christian Andersen)	133	33 561
	<i>Baśń o pięciu braciach</i> (Sergiusz Obrazcow, Sergiej Preobrażeński)	89	17 134
	<i>Mistrz Piotr Pathelin</i> (Adam Polewka)	7	464

\* wznowienie, \*\*wersja objazdowa, \*\*\*premiera

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Archiwum Teatru Arlekin w Łodzi. Materiały źródłowe, *Spis repertuaru* (1951, niesygnowane) oraz *Wykaz sztuk teatralnych zakwalifikowanych do grania przez centralny Zarząd teatrów dla teatrów państwowych i subwencjonowanych* (1952)

Biorąc pod uwagę zaledwie kilkuletnią działalność teatrów, należy przyznać, że osiągnięcia są znaczne pod względem zarówno liczby premier, urozmaicenia repertuaru, jak i liczby widzów. Wśród prezentowanego repertuaru teatralnego nie znajdujemy prezentacji szkolnych lektur ówczesnie zalecanych ministerialnie. W repertuarze obecna jest jedynie baśń Puszkina *Złota rybka*.

Należy podkreślić, że w analizowanym okresie obowiązywały ściśle zalecenia dotyczące repertuaru oraz rocznych planów oglądalności. Na przykład w 1952 roku z klasycznych utworów polskich dopuszczono do realizacji jedynie *O krasnoludkach i sierotce Marysi* Konopnickiej. W obrębie klasycznej literatury obcej zrealizowano spektakle na podstawie baśni Hansa Christiana Andersena (*Nowe szaty króla*, *Krzesełwo*, *Dziewczynka z zapalkami*), Carla Collodiego (*Pi-nokio*), Johanna W. Goethego (*Lis Przechera*) oraz Jonathana Swifta (*Guliwer w krainie Liliputów*), a także trzy baśnie Aleksandra Puszkina (*Baśń o carze Sołtanie*, *Bajka o złotej rybce*, *Bajka o popie i jego chłopie Jetopie*). W teatrach

lalkowych w badanym okresie wystawiono 31 sztuk autorów polskich oraz 26 autorów radzieckich i 6 czeskich, czyli ponad połowę repertuaru stanowiły sztuki obce (*Wykaz sztuk teatralnych zakwalifikowanych do grania...*, 1952). Przyczyniała się do tego sytuacja ideologiczna państwa, a także działalność – od 1950 roku – Festiwalu Sztuk Radzieckich dla Dzieci i Młodzieży; nagrodzone na nim spektakle stawiano za wzór, a rywalizacja, z którą wiązało się finansowanie, zarysowała się wówczas ostro (Nowosielski, 1950; Żytomirski, 1950; Strzelecki, 1960).

W tym czasie powstawało wiele teatrów amatorskich przy państwowych zakładach pracy, szkołach, przedszkolach i w domach kultury. W 1953 roku działało około stu „ochotniczych” zespołów teatru lalkowego<sup>6</sup>. Wgląd w ich pracę daje relacja kierownika świetlicy Związku Samopomocy Chłopskiej w Wadowicach dotycząca funkcjonowania teatru lalek Filigran:

Teatr ten powstawał prawie z niczego. Kilka kolorowych szmatek, trochę gliny modelarskiej i kawałki desek, oto cały kapitał zakładowy (...). Bardzo często członkowie zespołu zziębnięci i głodni przychodzili wprost z pracy z terenu na niezwykle mozolne próby, wymagające wiele wysiłku umysłowego i fizycznego (kilkugodzinne ćwiczenia z wyciągniętą ręką w górze), bardzo trudnym dla naszego zespołu był brak gotówki na zakup najniezbędniejszych materiałów. (...) Budując nasz teatrzyk – dostosowaliśmy jego wymiary do naszej bardzo szczupłej świetlicy. Inaczej zresztą być nie mogło ze względu na brak jakiegokolwiek lokalu. Był to teatrzyk mały o charakterze wybitnie świetlicowym (*Listy*, 1953, s. 92–93; Sztudyngier, 1951).

Dzięki działalności teatrów amatorskich (ochotniczych) budowano drogę do odbioru artystycznego teatru lalkowego działającego profesjonalnie. Jednak ocena pracy teatrów lalek zarówno ochotniczych, jak i zawodowych nie była dla nich korzystna:

bezproblemowość sztuk i sztuczydeł, infantylizm, błaha dydaktyczność z namiastkami „problemów”, oto co cechuje ten repertuar. (...) Z pewną pomocą przyszło kilka propozycji repertuaru rosyjskiego i radzieckiego. (...) Sześćdziesięcioletni plan budowy podstaw socjalizmu w Polsce, mobilizujący wszystko, środki ekonomiczne i kulturalne, stawia obowiązek stworzenia z teatru lalek instrumentu walki klasowej i budownictwa socjalistycznego podporządkowanego naczelnym zadaniom społecznym (Bunch, 1950, s. 4–5).

<sup>6</sup> Zob. Dział *Listy* „Teatru Lalek” z lat 1950–1953.

W latach pięćdziesiątych preferowano wypowiedzi o braku polskich tradycji i konieczności naśladowania obcych wzorów w budowaniu teatru lalek w Polsce.

Warto podkreślić innowacyjną działalność teatru Niebieskie Migdały w Warszawie. Jednym z pierwszych wystawionych przez niego spektakli był *Kopciuszek* według Hansa Christiana Andersena w opracowaniu i reżyserii Janiny Kilian-Staniszwskiej, z lalkami Zofii Staniszwskiej-Howurkowej i muzyką Jerzego Dobrzańskiego; scenografię wykonał Adam Kilian. Premiera odbyła się 2 lutego 1949 roku. Następna wyjątkowa premiera miała miejsce 11 lutego 1950 roku; przedstawiono wówczas *Bajkę o rybaku i rybce* według Puszkina przygotowaną przez ten sam zespół. Sztukę wznowiono w 1954 roku w nowej wersji z prologiem, a następnie wystawiano ją 19 lutego 1970 roku oraz 1 marca 1984 roku, co świadczy o wyjątkowości jej formy (*Teatr Lalka 1945–1995*, 1995). Teatr wyróżniał się ogromną pomysłowością, inwencją i pracowitością zespołu, potwierdzonymi tak licznymi dokonaniem.

Oryginalne możliwości realizacji spektakli stwarzał krakowski teatr Groteska, „w którym artyści uprawiający czystą sztukę – malarstwo, grafikę – szukali drogi, poprzez scenografię teatralną i projekty lalek, do innego wyrażania ekspresji” (Białek, 1987; por. Białek, 1985).

Wśród realizacji znalazły się te nawiązujące do tematyki lektur opracowywanych przez dzieci w szkole. Były to przede wszystkim baśnie: nagrodzony na Festiwalu Sztuk Rosyjskich i Radzieckich w Warszawie spektakl *Konik Garbusek* z lalkami Lidii Minticz, wystawiany w 1950 i 1953 roku, *Nowe szaty króla* z 1951 roku, *Szewc Dratewka* z 1952 roku. Ali Bunsch w teatrze Groteska zrealizował dekoracje do *Szewczyka Dratewki* z lalkami Zofii Jaremy, mającego premierę w lipcu 1945 roku. Do sztuki powrócił w 1985 roku teatr Guliwer. Przedstawienia *Bajki o złotej rybce* z 1949 i 1850 roku Jerzego Zitzmana również wpisują się w poszukiwanie lektur dziecięcych realizowanych w teatrze. W 1979 roku wyreżyserował on także spektakl *O Janku Wędrowniczk* ze scenografią Zofii Czechowskiej (Kozień, 1994).

## Posumowanie

W pierwszych latach po wojnie nastąpiła radykalna zmiana w doborze treści lektur polecanych do szkolnych bibliotek, przeznaczonych dla uczniów klas początkowych. Obowiązywał nowy kanon książek, w przeważającej części oparty na literaturze radzieckiej, mającej znaczenie ideologiczne. Dostosowano również ilustracje książek do obowiązującej konwencji realizmu. W omawianym okresie

podobne treści dominowały w wystawianych spektaklach teatralnych dla najmłodszych. Należy zaznaczyć prężny rozwój teatrów lalki i aktora oraz rozwój form plastyki teatralnej nawiązującej do rodzimej stylistyki sztuk plastycznych. Niejednokrotnie twórcy szaty graficznej książek byli związani z plastyką teatru dla młodego widza, zaczęła powstawać – na razie wątła, a w przyszłości silna – idea przenikania sztuk adresowanych do dzieci – ilustracji i teatru.

## Bibliografia

- Białek, P. (1985). Scenografia „Groteski”. *Projekt*, 6, 58–64.
- Białek, P. (1987). Scenografowie „Groteski”. *Projekt*, 1, 60.
- Boguszevska, A. (2011). Polska ilustracja książki dla dzieci przełomu XIX i XX wieku oraz okresu międzywojennego jako instrument wychowania estetycznego. W: A. Winiarz (red.), *W kręgu oświaty, szkolnictwa i nauki. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Karolowi Poznańskiemu* (s. 159–168). Lublin: I-F Drukarnia Bogusława Karzyńska-Woźniak.
- Boguszevska, A. (2013a). *Ilustracje i ilustratorzy lektur dla uczniów w młodszym wieku szkolnym w Polsce w latach 1944–1989*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Boguszevska, A. (2013b). *Materiały do: Projekty graficzne pozapodręcznikowego wyboru książek zalecanego do edukacji elementarnej w Polsce w latach 1918–1945*. CD. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Boguszevska, A. (2013c). *Projekty graficzne pozapodręcznikowego wyboru książek zalecanego do edukacji elementarnej w Polsce w latach 1918–1945*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Boguszevska, A. (2014). Najpiękniejsza książka dla dzieci polecana przez Komisję Oceny Książek do Czytania dla Młodzieży Szkolnej w latach 1923–1929. W: W. Kowalski i A. Winiarz (red.), *W służbie szkole i nauce. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Jerzemu Doroszewskiemu* (s. 191–206). Lublin: Innovatio Press–Wydawnictwo Naukowe WSEI w Lublinie.
- Bunch, A. (1950). O aktualny teatr polityczny. *Teatr Lalek*, 2–3, 4–5.
- Całek, J. (1952). Teatr lalek w Polsce Ludowej, *Teatr Lalek*, 8, 12.
- Cenzura PRL. Wykaz książek podlegających niezwłocznemu wycofaniu 1 X 1951 r.* (2002). Wrocław: Wydawnictwo NORTOM.
- Dunin, J. (2003). Nowe tendencje w ruchu wydawniczym i ich wpływ na życie książki. W: M. Komza (red.), *Sztuka książki. Historia – teoria – praktyka* (s. 213–218). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Gajda, J. (2005). *Media i edukacja*. Kraków: Impuls.
- Kilian, A. (1987). Szopkowe inspiracje. Rozmowa z Adamem Kilianem, rozmawiała A. Koecher-Hensel. *Teatr Lalek*, 4, 11–15.



- Kozieln, L. (1994). *Jerzy Zitzman. Dokumentacja działalności*. Łódź: Pracownia Dokumentacyjna Teatru Lalek PTL „Arlekin”.
- Kwieciński, Z. (1933). *Samorodny teatr w szkole. Rzecz o instynkcie dramatycznym u dzieci i młodzieży*. Warszawa: Instytut Teatrów Ludowych.
- Listy (dział) (1953). *Teatr Lalek*, 5, 92–93.
- Magiera, D. (2007). Jaką świadomość kształtowała oświata Polski stalinowskiej? Ustrój szkolnictwa w pierwszych latach Polski Ludowej. W: W. Śleszyński (red.), *Rola oświaty i szkolnictwa w procesie kształtowania się świadomości narodowej na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim* (s. 289–299). Białystok: Wydawnictwo Prymat Mariusz Śliwowski.
- Nowosielski, J. (1950). Uwagi o festiwalu. *Teatr Lalek*, 2–3, 17–18.
- Popławski, F. (red.) (1966). *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej 1944–1964*. Warszawa: PZWS.
- Pytlos, B. (1981). Z dziejów teatru międzywojennego dla dzieci. Sceniczna twórczość Benedykta Hertzka. W: Z. Adamczykowa (red.), *Szkice z literatury dla dzieci i młodzieży* (s. 54–58). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rogacka, J. (red.) (1995). *Teatr Lalka 1945–1995*. Warszawa: Państwowy Teatr Lalek „Lalka”.
- Stryjeńska, Z. (1995). *Chleb prawie że powszedni. Pamiętnik*, t. 1, oprac. M. Grońska. Warszawa: Gebethner i Ska.
- Strzelecki, Z. (1960). Teatr plastyka. *Projekt*, 5–6, 3–6.
- Sztudyngier, J. (1951). Rozmyślenia o teatrze ochotniczym. *Teatr Lalek*, 4, 17–18.
- Wykaz sztuk teatralnych zakwalifikowanych do grania przez centralny Zarząd teatrów dla teatrów państwowych i subwencjonowanych (1952). *Teatr Lalek*, 9, 54–55.
- Zaborowski, E. (1950). Objazdowy teatr lalek. *Teatr Lalek*, 4, 12–14.
- Żyromirski, E. (1950). Festiwal Sztuk Radzieckich dla Dzieci i Młodzieży. *Teatr Lalek*, 2–3, 23.

### **Materiały źródłowe**

- Archiwum Teatru Arlekin w Łodzi. Materiały źródłowe (1952). *Spis repertuaru* (niesygnowane).
- Broniewska, J. (1949). *Filip i jego załoga na kótkach*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Collodi, C. (1948). *Pinokio. Przygody drewnianej kukielki*, tłum. J. Wittlin. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Wiedza”.
- Collodi, C. (1950). *Pinokio. Przygody drewnianego pajaca*, tłum. Z. Jachimecka. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Czaruszyn, E. (1954). *Zwierzątka*, tłum. W. Grodzieńska. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Gillowa, J. (1937). *Maciusiowa wioska*. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta.
- Gorki, M. (1949). *Przygoda Jewsiejki*, wyd. 1, tłum. J. Brzechwa. Warszawa: Nasza Księgarnia (wyd. 2: 1952).

- Ilijna, J. (1952). *Profesor wróbelek*, tłum. M. Górską. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Januszevska, H. (1935). *O kocie, co fajkę kurzył i innych dziwach*. Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze „Bluszcz”.
- Kononow, A. (1949). *Choinka w Sokolnikach*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Konopnicka, M. (1948). *Na jagody. Książeczka leśna*. Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Konopnicka, M. (1949a). *Franek*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Konopnicka, M. (1949b). *Na jagody. Książeczka leśna*. Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Konopnicka, M. (1950). *O Janku Wędrowniczku*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Kownacka, M. (1948). *Kukuryku na ręczniku*. Warszawa: Nasza Księgarnia (wyd. 6: 1955).
- Krzemieńska, L. (1950). *Z przygód krasnala Hałababy*. Warszawa: Spółdzielnia Światowid.
- Krzemieńska, L. (1952). *Lenin wśród dzieci*. Warszawa: Czytelnik.
- Lanota, A. (1951). *O strachu, krowie, szkole i traktorze*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Majakowski, W. (1949). *Kim chciałbym zostać*, tłum. W. Broniewski. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Markowska, W. i Miłska, A. (1950). *Baśnie narodów Związku Radzieckiego*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Marszak, S. (1951). *Stron dziesięć i pół o tym, czym jest stół*, tłum. K.I. Gałczyński. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Marszak, S. (1952). *Księga leśna*, tłum. J. Minkiewicz. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Marszak, S. (1952). *Wesołe czyżyki*, tłum. M. Kann. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Michałkow, S. (1951). *Wujek Wieża*, tłum. J. Minkiewicz. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Mortkowicz-Olczakowa, H. (1952). *Piosenka o Nowej Hucie*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Ministerstwo Oświaty (1945). *Plany godzin i materiały programowe na rok szkolny 1945/46: dla szkół powszechnych i I klasy gimnazjów ogólnokształcących*. Warszawa: PZWS.
- Ministerstwo Oświaty (1946). *Plany godzin i programy przejściowe na rok szkolny 1946/47: dla szkół powszechnych*. Warszawa: PZWS.
- Siemaszko, O. (1988). *Olga Siemaszko. Rysunki i ilustracje (katalog)*. Zamość: Biuro Wystaw Artystycznych.
- Puszkina, A. (1949). *Bajka o rybaku i rybce*, tłum. J. Tuwim. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Skowronkówna, I. (1946). *Antologia polskiej literatury dziecięcej*. Warszawa: PZWS.
- Szelburg-Zarembina, E. (1947). *Wesołe historie*. Toruń: KN–T. Szczęsny i S-ka (wyd. 2: 1948).
- Szwarc, E. (1950). *Uczennica I klasy*, wyd. 1, Warszawa: Książka i Wiedza (wyd. 2: 1955).
- Tołstoj, A. (oprac.) (1950a). *Chawroszka*, tłum. K. Truchanowski. Warszawa: PZWS.
- Tołstoj, A. (oprac.) (1950b). *Kuźma Skorobogaty*, tłum. K. Truchanowski. Warszawa: PZWS.